

TARAFSIZLIK (NESNELİK, OBJEKTİFLİK)

Dr. Atilla GİRGIN*

Yunan Filozofu Aristoteles'e göre, insan toplumsal bir varlıktır. Bu toplumsallığın önemli bir yanını da, bireyin siyasal yaşam içindeki varlığı oluşturmaktadır. Başka bir anlamıyla insan, içinde doğduğu yaşadığı, kısacası var olduğu toplumun ürünüdür ve ancak o toplum içinde siyasal karar alma sürecinde bulunmak koşuluyla "insanlaşmış" ve buna bağlı olarak da "toplumsallaşmış" olacaktır.(1)

Toplum, insanın yoğrulması, biçim alması ve yaşamını belli kurallar içinde sürdürmesi açısından düşünüldüğünde, göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir etkidir. Buna bağlı olarak, toplumsal doku içinde ortaya çıkan her üst yapı kurumu da, o toplumun yapısal özelliklerini ister istemez taşımaktadır. Medya mensupları da, toplumun öteki bireyleri gibi içinde doğdukları ve yaşamlarını sürdürdükleri sosyal, siyasal ve ekonomik ortamın ürünüdürler. Dolayısıyla bu ortamdan etkilenerek gelişirler. Sonuç olarak, patronundan muhabirine, o medya kuruluşunda çalışan herkesin bir dünya görüşü vardır.(2)

Bireyin toplumsal yapısı ve düşüncesi tarafsız değildir. Bireyin, kendisine sunulan, önerilen bir konu ya da ulaştırılan bir mesaj hakkında, daha önceden, az çok olumlu ya da olumsuz bir fikri vardır. Kant'a göre de, rasyonel sayılan günümüz insanı, aklının söylediğinin yanı sıra, duygular, tutkular, arzular gibi başka faktörlerden de etkilenir. (3)

Haber izlemek, seçmek, araştırmak, düzeltmek (ayıklamak), yazmak (biçimlendirmek, kurgulamak)

* M.Ü. İletişim Fakültesi

ve de yayımlamak, özetle haber üretimi, bir eylem dizisidir. Birey, gerçekleştirdiği her eyleme kişiliğini koyar. Kişilik, öncelikle genlerin, daha sonra ailenin, yakın çevrenin, eğitim kurumlarının, iş ortamının, yaşanılan yörenin, coğrafi konumun, ülkenin, kıtanın, iklimin, uzak çevrenin, manevi değerlerin, inançların, dinin, toplumsal ilişkilerin etkileyiyle oluşur.

Bu nedenle de, haber üretiminin herhangi bir aşamasında bulunan kişi, o habere kişiliğinin yansımalarını da aktarır. Tek bir karar bile, bir dizi değerden oluşur. Her bir değer, habercinin habere bakış açısının ve yaklaşma biçiminin belirlenmesinde etkindir. "Toplumsal Belirlemeler" diye adlandırılan, çevrenin getirdiği, bilinci etkileyen toplumsal öğeler de, insanı belli yargı ve seçişlere yöneltmektedir.(4)

Habercinin, mesleğini uygularken karşılaştığı en büyük zorluk şudur: Haber araştırırken, yazarken ya da yayımlarken (özetle haber üretiminin aşamalarında) kime ve neye sadık kalacaktır? Verilere mi? Kendisine mi? Dengeli bir yayın ilkesine mi? Habere konu olan ya da haberin öğelerini oluşturan bireylere mi? Hedef kitlenin beklentileri, dolayısıyla yayın politikasının gereklerine mi? Sansür çeşitlerinin (devlet, ideolojik, dinsel, ekonomik, editoryal, özel ve kişisel) uygulamada göz ardı edilemeyecek kurallarına mı? Çoğu kez alınan karar bir sentez niteliğini taşımakta, söz konusu etkenler, zaman, zemin ve koşullara göreceli olarak değerlendirilerek, haber bir kez daha biçimlendirilmekte ve dolayısıyla gerçekten uzaklaşmaktadır.

Bu nedenlerle, tarafsız ve değer yargısı taşımayan bir enformasyon düşünmek olası değildir. Enformasyon, sözcüğün her anlamıyla bir güçtür ve gücün tarafsızlığı savunulamaz. Haberdeki her sözcük, her kavram, her tümce, her paragraf, her konu ve her resim belli bir anlam taşır. Haber hizmetlerinde çalışanların, belirli bir konuda kendi duyguları, çıkarları ve değer yargılarından bağımsız olarak, tarafların görüşlerini vermeye çalışmaları, (hakkaniyet, adil davranma) nesnellığe ulaşmaya yönelik bir çabadır ve nesnellüğün zayıf olduğu noktalarda kullanılır. Haberci, tarafsız olmaya çalışmakla, nesnellik sorununu bazı mekanik kurallar getirerek çözdüğünü sanır ya da öyle olduğunu ileri sürer. Bu mekanik çözüm yollarıyla habercinin yaptığı, belli formlardaki boşlukları belli kurallara, pratiğe uyararak doldurmaktır. Oysa hiçbir betimleme, hiçbir mekanik çözüm yolu, belli dünya görüşünü ifadeden kaçınmaz. Tarafsızlık ve nesnellik savıyla, gerçekte belli pratik ve ilişkilere meşruluk kazandırılır; bu meşruluk sürekli desteklenir ve bu meşrulukla gelen egemen ideolojinin varsayımları evrensel gerçekler olarak sunulur.(5)

Bir de, haber üretenler, aynı görüşleri bire bir paylaşmasalar da, patronun ya da genel yayın yönetmeninin çizdiği çerçeveye, yayın politikasının gereklerine ve öteki özel koşullara uymak zorunda kalmaktadırlar. Bu tür uygulamalar o denli gelişmiştir ki, patronla ya da genel yayın yö-

netmeniyle ters düşmek tehlikesini göze almak istemeyen birçok haberci, oto-sansürü çekinmeden uygulamaktadır. Bunun sonucu yanlış, eksik ve "defolu haber" üretimi, bazı kitle iletişimcileri için doğal ve olağan sayılmaktadır.

Medya ahlakının çiğnenmesine, bağımsızlık ve tarafsızlıktan uzaklaşmaya yol açan daha bir sürü etken bulunmaktadır. Yasaların, egemen kültürün, medya kurumları ve gazeteciler üzerindeki baskıları, ekonomik baskılar, can güvenliği kaygısından kaynaklanan "el titremeleri", okur ve izleyicilerden gelen baskılar "Ne yapalım, okur böyle istiyor, seyirci bunlardan hoşlanıyor...", mazeretleri, işletme çıkarları denilen zorlamalar, yayının ideolojik çizgisiyle gerçek arasında sık sık patlak veren çelişkiler, bu etkenlerden bazılarıdır.(6)

Özellikle ulusal sorunlarla ve uluslararası ilişkilerle ilgili haberlerde taraflılık daha da yoğunlaşmaktadır. Bu tür haberlerde, ülke çıkarları ve ulusal kimlik ortaya çıkmakta, haber o çerçeve içinde izlenmekte, kurgulanmakta ve yayımlanmaktadır. Ülkede yönetim sorumluluğunu taşıyan siyasetçiler, önemli sorunların yaşandığı dönemlerde, aldıkları her kararın gazeteciler tarafından desteklenmesini istemekte; bunu sağlayamadıkları anda da, "ulusal çıkar" kavramının arkasına saklanarak gazetecilere, "vatana ihanet"e varan suçlamalar yöneltmektedirler. Büyük uluslararası kriz dönemlerinde de, her ülkede siyasetçiler, gazetecileri birer "hükümet sözcüsü" gibi görmek isterler; aksi durumlarda, onlara "falancanın oyununa gelmek", "satılmış kalem olmak" gibi ağır suçlamalar yöneltirler. Aynı yöntemi, büyük ekonomik güce sahip kişiler de sık sık kullanmaya çalışmaktadır. Onların işlerine gelen haberi yazan gazeteci "vatansever"dir, işlerine gelmeyen bir haberi yazan ise "satılmış"tır.(7)

Gazetecileri taraflı davranmaya iten etkenlerden biri de egemen güçlerdir. Egemen güçler, yani devleti yönetenler, hükümet edenler, holding patronları, büyük işadamları, çıkar çevreleri, gazetecileri kendilerine yandaş yapabilmek için çeşitli çıkarlar önerirler. Karşılığında bazen yayın, bazen de suskunluk isterler. Amaç bu gazetecileri önce susturmak, sonra kendi sözcüleri, daha sonra da propagandacıları haline dönüştürmektir. Bazı gazeteciler, davetlere çağrılmakla başlayan, övgülerle, ağırlanmalarla, hediyelerle, dış gezilere katılmakla süren ve maddi çıkarlarla sonuçlanan bu istekleri, ne yazık ki kabul ederler. Paranın, yeni konumun tadını alan bu gazeteciler, sunulan olanakları yitirmemek için, süreç içinde daha da fanatikleşirler. Artık sağduyu yerine, yalnızca itaat vardır.(8)

Ayrıca, tarafsızlık ve bağımsızlık, söz konusu medya kuruluşunun sahibinin mali gücü ve medya dışı iş yapıp yapmamasıyla doğrudan bağlantılıdır. Yine de, "bireylerin, kitlelerin, kamunun, olguları en uygun ölçüde doğru tanıma gereksinimini karşılamak" olarak tanımlayabi-

leceğimiz tarafsızlık olgusuna (nesnellik, objektiflik), iyi eğitilmiş, kültür düzeyi yüksek, dürüst ve yetkili bir muhabirin katkılarıyla zenginleşen ve anlaşılır hale gelen haber üretmekle yaklaşıır. Bunun için de, haber üretiminin her aşamasında; önyargılı davranmamak, olayın gerçek olduğunu belgelemek, olaya duyguları karıştırmamak, olaya politik ya da ekonomik görüşler katmamak, olayları saptırmamak, olayları küçültmek, olayları abartmamak, özel bir amaca hizmet etmemek, yorum yapmamak gibi ilkeler göz ardı edilmemelidir.(9)

Bu ilkelerin yanı sıra; haberde "tarafsızlık olgusuna yaklaşabilmek" için; konuyla ilgili tüm bilgiler aktarılmalı, tartışmalı konularda tarafların görüşleri bildirilmeli, gerçek oldukları ileri sürülen açıklamalara yer verilmeli, haber kaynağının sözleri, alıntılar (") içinde bolca kullanılmalı, haberde mümkün olduğu kadar çok maddi gerçek bulunmalıdır.(10)

İbni Haldun, gazetecilerin "tarafsız davranmaları" konusunda şu önerileri sıralamıştır:

- Bir mezhebe, bir düşünceye aşırı bağlılık, gazeteciyi yanıltır. Gazeteci tarafsız olmalıdır.
- Bir haberi anlatana inanmak, gazeteciyi yanıltır. Haberi anlatanın doğruluğunu değil, haberin doğruluğunu kanıtlamak gerekir.
- Olayların nedenlerini araştırmamak, gazeteciyi yanıltır. Olaylar sanılara göre değil, gerçek nedenlerine göre değerlendirilmelidir.
- Olayların doğruluğu kuruntusuna kapılmak, gazeteciyi yanıltır. Gazeteci, kendi kuruntularından kurtulabilmelidir.
- Olayları, o olayları doğuran durumlarla karşılaştırmasını bilmemek, gazeteciyi yanıltır. Çünkü olayı anlatan, kendi duyduğu gibi, çoğu başka biçimlere sokarak anlatmış olabilir. Doğrulamak, olayları durumlarla karşılaştırmak demektir.
- Devlet büyüklerine yaranmak kaygısı, gazeteciyi yanıltır. Bu kaygı, kötüyü güzel gösterme çabasını doğurur.
- Toplumsal yaşayışın doğal kurallarını ve yasalarını bilmemek de gazeteciyi yanıltır."(11)

Geçmiş aşamalarıyla tamamlanmamış, ikinci derecede ilgili yönleriyle (yan dinamikler) zenginleştirilmemiş, kuşku yanları, araştırmalar ya da arşiv kaynaklarıyla doğrulanmamış haber, büyük ölçüde eksik, kusurlu ve yanlı olur. Gazeteci, bağımsızlık, tarafsızlık ya da yansızlık kavramlarının göreceliklerini unutmadan, önce dürüst olmalıdır; sonra da elden geldiğince bağımsız ve yansız olmaya çalışmalıdır. Ancak, yine de haberlerde taraflılıktan tam kaçınmak mümkün değildir.

Yansızlık (Yanlılık)

Uzun yıllar haberde yanlılık, siyasal bir görüşü -açık ya da örtülü- savunma, biçiminde anlaşılımış ve özellikle yazılı basın üzerine yapılan

içerik çözümlemelerine konu olmuştur. Partilere eşit yer ayırma, yanlılığın giderilmesi için bir çözüm olarak görülmüş ve "dengelik" ilkesine uyulduğu takdirde, basının tarafsızlığını koruyabileceğine inanılmıştır. Oysa 1970'li yıllardan itibaren yapılan eleştirel haber çalışmalarında, yanlılığın siyasal bir görüşü aşan yönleri bulunduğu ve farklı yayın politikalarına sahip basın kuruluşlarının, temelde farklılıktan çok, ortak bir paydada birleştikleri görülmüştür. Bunun da, haberde yapısal bir yanlılık olarak belirdiği ve gazetecilerin açık siyasal tavırlar ve anlatım biçimlerine başvurmadan da, yorum yüklü, hiç de nesnel olmayan haberler ürettikleri gerçeği açığa çıkmıştır.(12)

Haberi biçimlendirirken, yani üretimin herhangi bir aşamasında, daha önce sözü edilen önerileri dikkate alarak en az taraflı haber yazılmış olsa bile, kitle iletişim araçları da yanlıdır. Şöyle ki, kitle iletişim araçlarında yanlılık, yayım ya da yayınlı başlar. Bir gazete ya da dergi yayımlandığı, bir radyo, bir televizyon yayımı başlatıldığı zaman, insanlara şu söylenmek istenmektedir:

"Beni oku, beni seyret, beni dinle." Bunun bilinçaltındaki yansıması şudur: "Başkalarını okuma, seyretme, dinleme."

Yayım ya da yayınlı ilgilene hedef kitle, (okuyucu izleyici, dinleyici), eğer bu iletiye kulak vermişse, bu aşamadan sonra öteki iletileri de almaya hazırdır.

Haber, yukarıda sözü edilen ilke ve uyarılar çerçevesinde yazılmış, hazırlanmış olsa bile, 1-Sunuluşu; başlığı, dizgisi, puntosu. (Görüntülü haberlerde, spikerin tipi, giyinişi, sesi, bakışı, mimikleri, davranışı), 2-Kapladığı alan; sütun uzunluk ve sayısı, (Sesli ve görüntülü haberlerde süresi), 3-Sırası; hangi sayfada, sayfanın neresinde? (Sesli ve görüntülü haberlerde kaçınıcı sırada), 4-Tekrarı; doğrudan ya da dolaylı kaç kez yayımlandığı, (Sesli ve görüntülü haberlerde kaç kez verildiği), aşamalarında "yanlı hale getirilebilir". Çünkü sayılan dört faktör de, seçim ve karar isteyen, yani taraf olunabilecek aşamalarıdır.

Amerikalı gazeteci John Hohenberg, bir yazısında, "Genellikle halk, kendisini, duymak, görmek ve okumak istediğini kabule şartlandırmıştır. Beklenmeyen, hoş olmayan ya da alışılmamış haberler, kamuoyunda önemli sayılacak şoklar yaratırlar. Bu yüzden de, bu tür haberlerin kamuoyunda yer etmesi istenirse, bıkmadan ve usanmadan defalarca tekrarlanmaları gerekir." demiştir.(13)

Bağımsızlık (Bağımlılık)

Devlet tarafından güdülmeyen, sansüre tabi tutulmayan kitle iletişim araçları, özgürlükçü demokrasinin temel öğelerinden biridir. Ancak, devletten, bazı kuruluş ya da kişilerden, doğrudan, bazen de dolaylı bi-

çimde maddi destek alan kitle iletişim araçlarının bağımsızlığından, dolayısıyla demokrasiye katkılarında söz edilemez.

Bir ülkede, kitle iletişim araçlarının yansıttıkları toplumu rahatsız etmemeli, sağlıklı bir kamuoyu oluşmasını katkıyı engellememelidir. Bu ölçünün belirlenmesi de, başlıca dört etkene bağlıdır. Bunlar; 1-Anayasadaki koruyucu maddelere, 2-Yasalara, 3-Tüzük ya da yönetmeliklere, 4-Teamüllere uygunluktur.

Kitle iletişim araçları ayrıca, devletten doğrudan ya da dolaylı maddi destek almasalar dahi, yayımlandıkları ülkelerin genel çıkarlarına, patrona, patronun çevresine, ilişkilerine ve dengelerine, yöneticilerin tutum ve politikalarına, sermayeye (reklam verenler), çeşitli baskı gruplarına bağımlıdırlar.

Ve en önemlisi, kitle iletişim araçları hedef kitlelerine, yani okuyucularına, dinleyicilerine, izleyicilerine bağımlıdırlar. Hiçbir kitle iletişim aracı, hedef kitlesinin beklentilerini bir yana bırakarak yayın ya da yayım yapamaz. Çünkü okuyucusunu, dinleyicisini, izleyicisini kaybetmek istemez.

Bunca dengeler gözetilerek basılan bir gazete ve derginin, hazırlanan bir yayının, bir programın genel anlamda tarafsız ve bağımsız olduğundan söz edilmesi, ancak, göreceli ve dereceli bir tarafsızlığı ve bağımsızlığı akla getirebilir.

Bu yüzden, günümüzde, medya sisteminin hem piyasaya giriş ve varoluş koşulları açısından, hem sistem içi, işletme içi işleyiş bakımından demokratikleştirilmesi, sahte objektiflik maskesi yırtılarak, açık ve dürüst sübjektifliğin tesisi ve onaylanması gerekmektedir.(14)

Öte yandan, Türkiye'nin karşılaştığı sorunları çözmede etkili olması gereken kurumlar yerine, olan biteni rekabet ortamı içinde, yüzeysel olarak aktarmaya çalışan, asıl amacı kar etmek olan iletişim araçları güçlenmiş ve sorunların daha da artmasına yol açmıştır. Kendi geçmişiyle ilgilenmeyen, toplumun geçmişine ilgi duymak zorunda olmayan iletişim araçları, gerçekleri her gün yeniden inşa ederken, herkesi de belleksiz ve yeni koşullara uymaya hazır bireyler haline getirmektedir.

Bu öylesine tehlikeli bir hal almıştır ki, siyasal iktidara hizmet ederek varlığını sürdüren gazeteciler, kendi gerçeklerini yeniden yazarken, bambaşka bir görüntü oluşturmada hiçbir sakınca görmemektedirler. Ya da demokratik olma iddiasında bulunan iktidarların, iletişim alanını kendi çıkarları için kullandıkları, bunu kamu fonları sayesinde gerçekleştirdikleri hep unutulmaktadır.(15)

Haber ve Yorum

Öte yandan, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin, gazetecilik mesleğiyle ilgili olarak, "Çözüm Tasarıları" adı altında belirlediği bazı önerilerden, haber ve yorumlara ilişkin bölüm şu maddeleri içermektedir:

- 1 Günümüzde, demokratik yaşamın çok önemli parçaları olan, bilgilendirme ve iletişim kavramları konusunda, medyanın, topluma karşı ahlaki sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukları da, kişisel davranışların, demokratik hayatın ve toplum bilincinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.
- 2 Gazetecilik mesleği hak, yükümlülük, özgürlük ve sorumluluk gibi birçok kavramı içinde barındırır.
- 3 Gazeteciliğin temel ahlaki prensiplerinden biri de; haber ile yorum arasındaki belirgin ayrımın çizilmesi ve bunların karıştırılmasının önlenmesidir. Haber gerçeklere ve verilere dayalı bilgilendirmedir. Yorum ise yazanın, yayımlayanın ya da medya şirketlerinin düşüncelerini, inançlarını, kişisel yargılarını içerir.
- 4 Haber yayını, gerçeklere dayandırılmalı ve doğruluğu ispatlanabilir olmalıdır. Haberin sunumunda ve betimlemelerde tarafsız davranmalıdır. Haber başlıkları ve özetleri, mümkün olduğunca doğruları ve eldeki verileri yansıtmalıdır.
- 5 Yorumlar; genel düşünceler ya da günlük olaylar üzerine yapılabilir. Yorum subjektif olduğu için, doğruluğu üzerine eleştiri yapılamaz. Bunun yerine, bizler yorumların dürüst ve ahlaklı olmasını sağlamalıyız.
- 6 Bazı kişi ve kuruluşlarla ilgili olaylar üzerine yapılan yorumlar, gerçekleri ve verileri çarpıtmamalı ve gizlememelidir." (16)

KAYNAKLAR

- Alemdar, Korkmaz. **İletişim ve Tarih**. İmge Kitabevi. Ankara, Nisan 1996.
- Basın Konseyi 1993 Yıllık Raporu**. Ufuk Reklamcılık ve Matbaacılık. İstanbul, 1994.
- Birikim**. Ocak 1999.
- Demokrasi Özgürlük ve Basın**. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları. İstanbul, 1997.
- Erdoğan, İrfan. Korkmaz Alemdar. **İletişim ve Toplum**. Bilgi Yayınevi. Ankara, Mayıs 1990.
- Genç Gazeteciler Eğitim Semineri**. Gazeteciler Cemiyeti Yayınları. İstanbul, 1986.
- Girgin, Atilla. **Haber Yazma Teknikleri**, "Haberci Adayının El kitabı". İnkılap Yayınları. İstanbul, 1998.
- Nuttall, Jon. **Ahlak Üzerine Tartışmalar**. Ayrıntı Yayınları. İstanbul, 1997.

Özgen, Murat. **Gazetecinin Etik Kimliği**. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları. İstanbul, 1998.

Sağnak, Mehmet. **Medya-Politik**. Eti Kitapları. İstanbul, Aralık 1996.

Toplum ve Bilim. 67 Güz 1995.

Yeni Türkiye. Eylül-Ekim 1996.

Yücedoğan, Güleda. **Türkiye ve Fransa'da Gazeteci Kimliği Sorunu**. İ. İ. İletişim Fakültesi Yayını. İstanbul, 1998.

DİPNOTLAR

- 1 Murat Özgen, **Gazetecinin Etik Kimliği**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul: 1998, s. 14.
- 2 Mehmet Sağnak, **Medya-Politik**, Eti Kitapları, İstanbul: 1996. s. 124.
- 3 Jon Nuttall, **Ahlak Üzerine Tartışmalar**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 1997, s. 228.
- 4 Niyazi Öktem, "Kamuoyu Oluşturmasında Basının Eğitim İşlevi ve Kamu Yararı Ölçütü", *Genç Gazeteciler Eğitim Semineri*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul: 1986, ss. 240-247.
- 5 İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Toplum**, Bilgi Yayınevi, Ankara: Mayıs 1990. s. 58.
- 6 Aydın Engin, "Medya Ahlakı, Gazetecinin Kendi Ahlakından İbarettir", *Birikim*, Ocak 1999, ss. 26-29.
- 7 Okay Gönensin, "**Gazeteci Kimden Yana?**", **Demokrasi, Özgürlük ve Basın**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul: 1997, ss. 36-37.
- 8 Emin Çölaşan, "**Gazeteci Kimdir?**", **Demokrasi Özgürlük ve Basın**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul: 1997, s. 89-90.
- 9 Atilla Girgin, **Haber Yazma Teknikleri**, "**Haberci Adayının El kitabı**", İnkılap Kitabevi, İstanbul: 1998, s. 23.
- 10 Murat Zeytinli, "Uluslararası Haber Dolaşımının Sorunları", *Yeni Türkiye*, Ankara: Eylül-Ekim 1996. ss. 1101-1111.
- 11 Güleda Yücedoğan, **Türkiye ve Fransa'da Gazeteci Kimliği Sorunu**, İ. İ. İletişim Fakültesi Yayını, İstanbul: 1998, s. 77.
- 12 Ayşe İnal, "Yazılı Basın Haberlerinde Yapısal Yanlılık Sorunu", *Toplum ve Bilim*, 67 Güz 1995, ss. 111-134.
- 13 Oktay Kurtböke, "Yazılı Basında Habercilik", *Genç Gazeteciler Eğitim Semineri*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul: 1986, ss. 42-50.
- 14 Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara: Nisan 1996, s. 7.
- 15 **Basın Konseyi 1993 Yıllık Raporu**, Ufuk Reklamcılık-Matbaacılık, İstanbul, 1994, s. 145.